

M
Middelena avaleefpoken le mraart

MADOC

Tijdschrift over de Middeleeuwen

M

MARC VAN HASSELT

Een mysterieus zwaard uit Holland

Bezoekers van het Archeologiehuis Zuid-Holland te Alphen aan den Rijn lopen er vaak langs, maar het is toch een bijzondere vondst die in 2002 in het centrum van Alphen is gedaan, ten tijde van de opgravingen naar het Romeinse *castellum* aldaar. Hoewel de archeologen vooral geïnteresseerd waren in de Romeinse resten werd er meer gevonden. Een middeleeuws zwaardblad, ingelegd met zilveren letters, werd door de bestuurder van een graafmachine uit zijn bak getrokken. Geconserveerd ligt het nu in het Archeologiehuis, waar menig bezoeker heeft geprobeerd de inscriptie te ontcijferen. Tot nu toe is dat echter niemand gelukt.

In het jaar 2002 werd in het centrum van Alphen bij een archeologische opgraving naar het Romeinse *castellum* een bijzondere middeleeuwse vondst gedaan: een zwaardblad dat is ingelegd met zilveren letters. Helaas boden de vondstomstandigheden weinig soelaas voor een datering en lokalisering van het zwaardblad. Een archeoloog die bij de opgraving aanwezig was omschreef hoe de bestuurder van de graafmachine op een gegeven moment uitstapte en het zwaard uit zijn bak trok, met de woorden: 'Is dit dan wat?'¹ Rien Polak, de verantwoordelijke archeoloog, licht de vondst als volgt toe:

Het zwaard is in zeer ongunstige omstandigheden geborgen bij het machinaal uitdiepen van een opgravingsput in de Rijnbedding, meters diep en met snel toestromend grondwater. Het zwaard bevond zich in een pakket dat op grond van de bijna horizontale gelaagdheid en stratigrafie na de afdamming van de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede in 1122 kan worden gedateerd.²

Aangezien alleen het blad gevonden is, dat natuurlijk is aangetast door de tand des tijds, is er geen datering en classificatie mogelijk op basis van de vorm van het zwaard.³ De inscriptie biedt hiertoe wel mogelijkheden en op basis van de epigrafie en van soortgelijke vondsten verspreid over Europa, kan het schrift in de twaalfde of vroege dertiende eeuw geplaatst worden (afb. 1).⁴ Ondanks enige aandacht van de pers in de jaren na de vondst is het zwaardblad na conservering nauwelijks bestu-

AFB. 1 Het Alphense zwaard: het ongeconserveerde zwaardblad, het geconserveerde blad en een transcriptie van de inscriptie. Foto's van Restaura en auteur.

deerd.⁵ Een enkele publicatie over de categorisering van zwaarden met inscripties daargelaten, is er weinig inhoudelijk onderzoek naar deze bijzondere vondst gedaan.

Een opvallend en belangrijk detail is de breuk in het zwaard net boven het gevest. Dit is een zwak punt in elk zwaard, waar het blad overgaat in de angel die in het handvat zit. De breuk toont uitstekende punten die beide kanten op wijzen; het zwaard werd heen en weer gebogen totdat het op het zwakste punt is gebroken. Daarna is het in de Oude Rijn terecht gekomen, waarbij het door de archeologen van het Provinciaal Archeologisch Centrum, waar het zwaard ligt, waarschijnlijk wordt geacht dat het breken en in het water gooien van het zwaard vlak na elkaar gebeurd is.⁶

De inscriptie

De inscriptie bestaat uit gegraveerde, met zilver ingelegde letters en loopt als volgt:

+BENEDOXOFTISSCDRRISCDICECMTINIUSCSDNI+
+DIOXMTINIUSESDIOMTINIUSCSDICCCMTDICIITISI+

AFB. 2 Foto van een deel van een zwaard uit Berlijn, W 1830. Tekening van de inscriptie door A. Holst Blennow. Berlijn, Deutsches Historisches Museum. Foto door J. Worley.

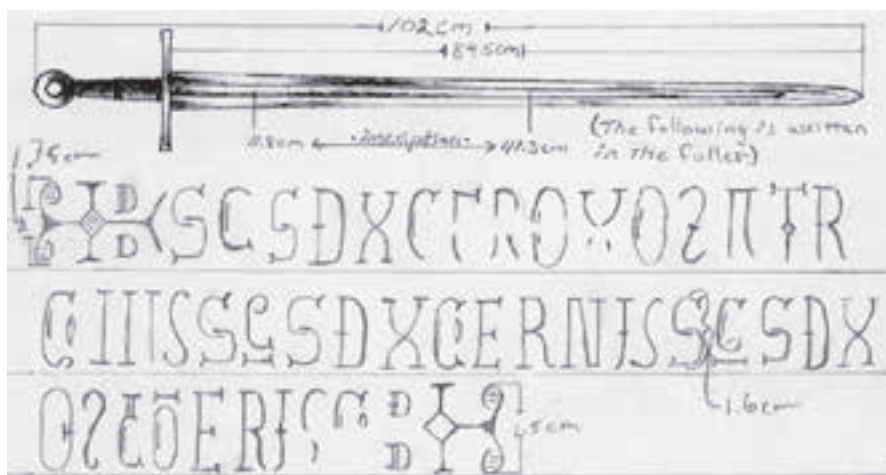
De letters zijn zeer regelmatig en volgen de lijn van de bloedgeul in het zwaard. Ze lopen taps toe, van ca. 15 mm aan het begin van de tekst (dichtbij het gevest) tot ca. 12 mm. aan het einde. Nog een aanwijzing voor de kwaliteit van de inscriptie is het feit dat hij aan beide zijden van het zwaard even lang is: ca. 285 mm. De kruisen waarmee de tekst begint en eindigt staan aan weerszijden van het zwaard op exact dezelfde plek. Hoewel de vorm van het zwaard niet meer precies te herleiden is door ontbreken van het gevest en corrosie richting de punt, kan toch geconcludeerd worden dat het om een zeer kostbaar wapen gaat. Niet alleen het materiaal wijst op een wapen van hoge kwaliteit, de zorg en vaardigheid waarmee de inscriptie is ingelegd onderstrepen dit.

Op basis van de tekst kan ook bepaald worden wat de 'voor- en achterkant' van het zwaard is. Een eerste interpretatie van de inscriptie wijst op een gebed of zegening. De tekst zou dan beginnen met Bened(icat) of Bened(ictus). Op de voorkant (de kant die ook getoond wordt in het museum) liggen de letters iets hoger dan het blad door corrosie van het omliggende staal. Op de achterkant is dit niet het geval; de letters lijken daardoor dunner en het geheel vlakker. Een door de curator geopperde theorie is dat de letters vlakker zijn geworden door veelvuldig poetsen, maar dan zouden beide kanten van het zwaard even veel slijtage aan de inscriptie vertonen. De restaurateurs konden ook geen verklaring geven voor het verschil tussen de voor- en achterkant. Waarschijnlijk heeft het te maken met het verschil in corrosie.⁷

Een interpretatie van de inhoud van de tekst blijft vooralsnog uit.⁸ Zoals gezegd zal de afkorting BENED waarschijnlijk staan voor ‘Benedictus / -icat’. SCS zal ongetwijfeld staan voor S(an)c(tu)s. De rest van de lettercombinaties weerstaan nog steeds elke interpretatie. De lettercombinatie MTINIUSCS (eenmaal als MTINIUSES) komt drie keer voor op het zwaard. Nagenoeg dezelfde letters komen voor op een zwaard in Berlijn (afb. 2). Daarop staat de lettercombinatie echter als MTINIUS, zonder het aangevoegde SCS. Een door Wagner geopperde theorie is dat deze afkorting verwijst naar Sint Maarten – M(ar)tiniu(s) S(an)c(tu)s – of zelfs Sint Mauritius.⁹ Beide heiligen worden vaak afgebeeld met een zwaard en een invocatie naar een van hen zou daarom niet misstaan op het Alphense zwaard.

Sint Maarten is de patroonheilige van Utrecht. Hij werd regelmatig afgebeeld met het zwaard waarmee hij zijn mantel in tweeën sneed. Als de eigenaar een bijzondere band met de stad Utrecht had, zou dit de vermelding van de heilige op het zwaard kunnen verklaren.¹⁰ Het verband met Sint Mauritius ligt misschien nog meer voor de hand, aangezien hij naast een soldaatheilige, de patroonheilige was van zwaardsmeden. Twee zwaarden die aan hem werden toegeschreven liggen in de Weltliche Schatzkammer in Wenen, en in de Armeria Reale in Turijn. Beide zwaarden hebben een korte inscriptie en worden gedateerd in dezelfde periode als het Alphense zwaard, aan het begin van de dertiende eeuw.¹¹ Dat een zwaard met inscriptie een verwijzing heeft naar Sint Mauritius is dus zeer aannemelijk.

Opvallend is het duidelijke gebruik van afkortingstekens op het Alphense zwaard. Veel gangbare theorieën over geïnscribeerde zwaarden draaien om het veelvuldige gebruik van afkortingen, waarbij in sommige gevallen elke letter van een inscriptie voor een heel woord staat. Dat lijkt hier zeker niet het geval; de ‘scribent’ van deze tekst heeft ervoor gekozen om door middel van strepen, krullen en dergelijke tekens aan te geven dat er een afkorting toegepast is, vergelijkbaar met soortgelijke afkortingstekens in manuscripten. Maar vooralsnog roept dit meer vragen op dan dat het duidelijkheid verschaft. Een lettercombinatie als DRR, zonder verdere afkortingstekens, of CCC (300?), is dan lastig te interpreteren.

AFB. 3 Tekening en transcriptie van de inscriptie op het Zweedse zwaard, Fyris UMF/B 74. Uppsala, Museum Gustavianum. Foto door J. Worley.

Dit is niet het enige zwaard met een dergelijke inscriptie. Er zijn maar liefst negen andere zwaarden teruggevonden die niet alleen geïnscribeerde letters hebben – dit komt veel vaker voor – maar ook onderling grote overeenkomst vertonen wat betreft de vorm van de letters en de inhoud van de inscriptie.¹² Deze zwaarden zijn teruggevonden in Zweden (afb. 3), Duitsland, Frankrijk, en Polen. Hierdoor krijgt het zwaardblad uit Alphen een internationaal karakter. Valt het zwaard nader te plaatsen, en hoe is het terecht gekomen in de Oude Rijn?

De Loonse Oorlog

Aangezien de archeologische vindplaats in dit geval geen aanwijzingen voor de herkomst biedt, kan er ook worden gekeken naar historische bronnen. De datering op basis van de tekst in de late twaalfde of vroege dertiende eeuw geeft verdere handvaten. Een specifieke episode uit de geschiedenis van het graafschap Holland springt dan naar voren.

Tijdens de Loonse Oorlog (1203-1206) waren Willem van Oost-Friesland (1175-1222) en Lodewijk II van Loon (tweede helft twaalfde eeuw-1218) met elkaar in conflict. Voor de gebeurtenissen rond de Loonse Oorlog is er een primaire bron beschikbaar. De Kronieken van Egmond zijn geschreven door verschillende auteurs uit verschillende tijden, maar de gebeurtenissen rond deze oorlog worden beschreven door een persoon die daar zeer nauw bij betrokken was: Allinus van Haarlem.¹³ Zijn familie vocht aanvankelijk aan de zijde van Willem, maar liep voor de gebeurtenissen van 1204 over naar de kant van Lodewijk.

In 1204 hadden beide leiders flinke legers verzameld. De bondgenoten die van Lodewijk, zoals de Bisschop van Utrecht, hadden echter nog niets van het hen beloofde geld gezien en lieten hem een voor een in de steek. Willem had intussen de steun van de lokale Kennemers en de woeste Zeeuwen. Hij verzamelde een groot leger bij een plaats genaamd 'de Tol'.¹⁴ Lodewijk zond de hertog van Limburg naar Willem om over vrede te onderhandelen, maar Willem weigerde dit te overwegen: hij was uit zijn vaderland verdreven en zijn mannen waren gedood. Hij was gekomen *vincere aut mori* – om te overwinnen of te sterven.

Teruggekeerd bij Lodewijk maakte de hertog zich dan ook snel uit de voeten, waarop Lodewijk zijn voorbeeld volgde. Met zijn krijgsgevangenen haastte hij zich naar Utrecht. Zijn leger volgde, met achterlaten van hun gehele kamp. Vele mannen van Lodewijk vonden de dood bij deze vlucht; enkele verdronken in de Zijl nabij Leiden, terwijl andere onderweg gevangen genomen of gedood werden.

En dan komen we bij een passage die zeer tot de verbeelding spreekt. Zo zeer, dat hij in latere bronnen regelmatig herhaald is.¹⁵ Om sneller te ontkomen, gooien de vluchtende ridders namelijk alles af:

Milites et pedites ut expeditiores ad fugam essent loricas et galeas. Diversa armorum genera in manus persequentium reliquerunt.

[Om gemakkelijker te kunnen vluchten hebben ruiters en voetvolk hun harnassen, helmen en allerlei soorten wapens achtergelaten in de handen van de achtervolgers.]¹⁶

De Zeeuwen keerden triomfantelijk terug naar huis, met veel van het buitgemaakte wapentuig. In de jaren na deze nederlaag verloor Lodewijk steeds meer terrein aan

Willem, die in 1206 een vrede afdwong waarbij hij het zuidelijke Holland kreeg, terwijl Lodewijk het stuk Holland boven de Maas ontving. In 1213 werd Willem graaf van heel Holland.

Een wapenuitrusting was in deze tijd een kostbaar bezit. Het beeld van een heel leger dat in blinde paniek uitrusting en wapens afgooit is dan ook memorabel. Een prachtig zwaard zoals het Alphense Zwaard zou niet zomaar weggegooid worden. Hoewel offergaven van zwaarden en andere kostbaarheden vanaf de prehistorie voorkwamen, lijkt het onwaarschijnlijk dat een dergelijk pre-christelijk gebruik in de riddercultuur van het middeleeuwse Holland gebruikelijk bleef.¹⁷ Maar toch is het zwaard weggegooid. Waarom?

Gebroken zwaarden

Het gebeurde in de Lage Landen vaker dat een zwaard opzettelijk gebroken werd, om daarop in het water gegooid te worden. In 1998 werd in Groningen een zwaard gevonden dat op nog veel grondiger wijze was gebroken, alvorens in een gracht gedumpt te worden.¹⁸ Twee stukken van dit zwaard, nog in de originele schede, werden teruggevonden. De datering van deze vondst is in de dertiende eeuw; waarschijnlijk is het wel jonger dan het Alphense zwaard. Over dit Groningse zwaard is veel geschreven omdat het ook erg tot de verbeelding spreekt. De pareerstang (de stang die net boven de greep zit en de hand beschermt) is met een beitel afgekapd en het zwaard is in drie stukken gebroken alvorens het werd weggegooid. Hoewel het ook in het geval van dit Groningse zwaard onduidelijk is waarom het werd gebroken, is dezelfde handeling zichtbaar: de breuk toont aan dat het zwaard heen en weer is gebogen totdat het brak.

Er zijn echter ook duidelijke verschillen tussen de twee wapens. Het Groningse zwaard is wel zeer grondig onklaar gemaakt. Niet alleen het blad, maar zelfs de (dikke) pareerstang diende afgekapd te worden, wat niet met de hand gedaan kon worden. Als het de intentie was om het Alphense zwaard niet alleen fysiek te breken, maar ook de (magische) inscriptie te breken, zou het er eerder zo uit hebben gezien als het Groningse zwaard: gebroken in meerdere stukken met een breuk dwars door de tekst. In vergelijking daarmee is het Alphense zwaard een haastklus. Desalniettemin is het geheel onbruikbaar en zal het na het breken nooit meer als wapen gebruikt zijn.

Het Alphense zwaard zou dus op soortgelijke wijze doelbewust gebroken kunnen zijn, wellicht om het als wapen onbruikbaar te maken of om de inscriptie 'onklaar' te maken. Deze vorm van magisch denken was in de Middeleeuwen niet onbekend. Het is ook terug te zien in het ridderlijke ideaalbeeld dat in de literatuur uit deze periode wordt gevormd.

Vooraf een passage uit het de dertiende-eeuwse Middelnederlandse vertaling van het elfde-eeuwse Roelandslied spreekt

AFB. 4 Roeland probeert zijn zwaard Durandal op een rots te breken. Glasraam in de kathedraal van Chartres.

in deze context zeer tot de verbeelding. Roeland is stervende en heeft het bewustzijn verloren. Hij wordt net op tijd wakker als een Saraceen hem zijn zwaard Durendal afhandig wil maken, waarop Roeland hem doodt met een enkele slag van zijn hoorn. Roeland breekt daarop liever zijn zwaard dan dat hij het in de handen van de vijand laat vallen (afb. 4):

Doen porde Roelant die doot,
 Die hem dede anxte groot.
 In sijn hant nam hi Duerendale,
 Dat segghic u met warer tale,
 Ende sloech driewerf op den steen,
 Dan as loghene negeen.
 Hi en scarde no en winde
 Vander hilden totten ynde.
 Anderwerfhine verdroech
 Ende opten steen daer mede sloech,
 Datter een groot stuc ghevel.
 Des mochdij my ghelooven wel.¹⁹

[Toen voelde Roeland de dood naderen, met angst in het hart. Ik kan u naar waarheid verzekeren dat hij Durendal in zijn handen nam. Drie keer sloeg hij er ongelogen mee op de steen. Hij kon er geen stukje afslaan van het gevest tot de punt, noch het buigen. Voor de tweede keer hief hij het zwaard op en sloeg er zo hard mee op de steen dat een stuk [steen] afbrak; dat kunt u van me aannemen.]

Het machtige zwaard van Roeland mag natuurlijk niet gebruikt worden door de ongelovigen tegen zijn vrienden en mede-Christenen. Hij wil dit voorkomen door het te breken, iets dat de ridders uit deze periode bijgebleven zal zijn.

Feit of fictie

Het is nu mogelijk een beeld te schetsen van de mogelijke omstandigheden waarin het Alphense zwaard werd gebroken en in de Oude Rijn is gegooid. Een vluchtende ridder, een edelman wiens symbool van macht een zwaard is met een persoonlijke inscriptie, ziet zijn wereld instorten. De vijand zit hem op de hiel en hij dreigt zijn kostbare bezit in de handen van zijn achtervolgers achter te laten. Zijn zwaard, wellicht zijn meest kostbare maar ook meest herkenbare bezit, wil hij dit lot besparen. Een paar stappen vooruit op de woeste Zeeuwen neemt hij het zwaard in handen en buigt het gevest heen en weer totdat het, vlak boven de pareerstang, afbreekt. Daarna gooit hij het in de Oude Rijn en vervolgt zijn vlucht richting Utrecht, of wordt zoals velen van zijn vrienden ter plekke gedood door zijn vijanden.

Er zijn in de roerige Middeleeuwen ongetwijfeld meerdere voorbeelden te vinden waarbij vluchtende ridders hun wapens moesten achterlaten en een soortgelijk scenario plaatsgevonden kan hebben. Maar de datering van het zwaard, de gebroken staat waarin het gevonden is, in combinatie met de vindplaats langs de vluchtroute van Lodewijks leger, maken het aannemelijk dat het om deze specifieke gebeurtenis ging. Hopelijk onthult de mysterieuze inscriptie op het zwaard iets meer over de identiteit van de eigenaar, een plaats of een historische gebeurtenis. Maar wellicht

juist door het mysterie van de inscriptie, blijft het Alphense Zwaard een unieke en intrigerende archeologische vondst.

NOTEN

- 1 Anekdote naar aanleiding van gesprekken met Wijnand Simons en Rien Polak, februari 2014.
- 2 M. Polak, R.P.J. Kloosterman en R.A.J. Niemeijer, *Alphen aan den Rijn - Albaniana 2001-2002. Opgravingen tussen de Castellumstraat, het Omloopkanaal en de Oude Rijn* (Nijmegen 2004) kaart D2, pakket C. Met dank aan Rien Polak, uit e-mailcontact 24-01-2014.
- 3 Een classificatie van middeleeuwse zwaarden is gegeven door Ewart Oakeshott, *Records of the Medieval Sword* (Woodbridge 1991). Waarschijnlijk is het een type XII of XIII geweest.
- 4 Thomas Wagner, John Worley e.a., ‘+INNO-MIEDOMINI+ Medieval Christian invocation inscriptions on sword blades’, *Waffen- und Kostümkunde* 51 (2009) 11-52. Zie ook: Thomas Wagner, ‘How to make swords talk: an interdisciplinary approach to understanding medieval swords and their inscriptions’, *Waffen- und Kostümkunde* 55 (2013) 113-132.
- 5 Wagner (zie noot 4) 116-117. ‘Inscriptie op zwaard blijft raadsel’, *Algemeen Dagblad*, 3 februari 2009; ‘Tip uit Jeruzalem over inscriptie zwaard’, *Algemeen Dagblad*, 24 maart 2009.
- 6 Zie onder andere Evelien Taelman, *Rivier-vondsten en rituele deposities uit de late ijzertijd en Romeinse tijd, in het huidige België en Zuid-Nederland* (Gent 2007) 49-52. Zie ook het ongepubliceerde restauratierapport van Restaura: ‘Restauratierapport van een ijzeren zwaard met ingelegde tekst. In opdracht van het Provinciaal Depot Bodemvondsten Zuid-Holland’, opvraagbaar bij het Provinciaal Depot Bodemvondsten, Alphen a/d Rijn: www.archeologie.zuid-holland.nl.
- 7 Ibidem.
- 8 Na overleg met J.P. Gumbert, op 27 maart 2014, zijn nog geen nieuwe resultaten in de interpretatie geboekt. Ook na overleg met verschillende latinisten en paleografen in de periode januari-april 2014 blijft een verdere interpretatie uit.
- 9 Wagner (zie noot 4) 116-117.
- 10 Wagner (zie noot 4) 22-43.
- 11 Weltliche Schatzkammer, Wenen, SchK XIII 17 en Armeria Reale, Turijn, AR G 25. Het Weense zwaard heeft een inscriptie op de pareerstang: ‘CHRISTUS VINCIT. CHRISTUS REINAT.’ Op de ene zijde en ‘CHRISTUS INPERAT’ op de andere zijde. Het Turijnse zwaard draagt op het blad de inscriptie H + H aan de ene zijde en + H + op de andere.
- 12 Het gaat daarbij om het Karlstad zwaard (Värmlands Museum, Karlstad, Zweden), Fyris UMF/B 74 (Uppsala Universiteitsmuseum, Museum Gustavianum, Zweden), W 1830, W 897 en W 879 (Deutsches Historisches Museum, Berlijn, Duitsland; het Marburg Zwaard (Marburg, Duitsland), het St. Omer zwaard (Musée de l’Hotel Sandlin, Saint-Omer, Frankrijk), het Zbaszyn zwaard (gevonden in Polen) en een zwaard uit Finland (van de laatste twee zwaarden is de huidige locatie onbekend). Wagner (zie noot 4) 22-43. Marian Glosek en Tadeusz Makiewicz, ‘Two incrustated Medieval swords from Zbaszyn, Lubusz Voivodship’, *Gladius. Estudios sobre armas antiguas, armamento, arte militar y vida cultural en oriente y occidente* 27 (2007) 137-148. Mogelijk zijn er meer vondsten waarover niet gepubliceerd is.
- 13 Marijke Gumbert-Hepp en J.P. Gumbert, *Annalen van Egmond. Het Chronicum Egmundanium* (Hilversum 2007) xxviii-xxix. Zie ook J.W.J. Burgers, ‘Allinus, grafelijke kapelaan en Egmondse geschiedschrijver’, in: G.N.M. Vis (red.), *In het spoor van Egbert* (Hilversum 1997) 65-149.
- 14 Het is onzeker welke plaats het hier betreft. Volgens Gumbert is het waarschijnlijk bij Koudekerk a/d Rijn, hoewel het volgens de *Rijmkroniek* bij Rijswijk geplaatst moet worden. Op basis van de vluchtroute van de mannen van Lodewijk is het waarschijnlijker dat het Rijswijk betreft – ook omdat Willem

- met schepen zijn mannen transporteerde en een meer binnenlandse ligging van zijn kamp gevaarlijker zou zijn.
- 15 Bijvoorbeeld in de *Rijmkroniek van Holland*, online te vinden via het Huygens Instituut: <http://resources.huygens.knaw.nl/rijmkroniek>. Regels 3174-3177: *Ridders toghen op haer paert / Ende worpen wech metter vaert / Helme harnasch halsberch ende scilde / Dat hijt name wie so wilde*.
- 16 Gumbert-Hepp en Gumbert (zie noot 13) 328-329.
- 17 Taelman suggereert dat het offeren van een zwaard aan de rivier een definitieve breuk van de eigenaar met diens rol als krijger symboliseert. In de middeleeuwse ridderliteratuur vind een soortgelijk proces plaats, waarbij het harnas wordt ingeruild voor het monnikshabit. Taelman (zie noot 6) 50-51.
- 18 Carol van Driel-Murray, 'Een gestrafte edelman? Een 13^e-eeuws zwaard uit de Groninger binnenstad', in: *Hervonden Stad, Jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen* (2000) 69-78. Ook is er een kinderboek verschenen over deze vondst: Martijn Lindeboom, *Het Gebroken Zwaard. Nieuwe legenden uit het Noorden* (Leeuwarden 2009).
- 19 J. van Mierlo, *Het Roelantslied* (z.p. 1935) 133.

Uitgeverij Verloren

specialist in boeken over middeleeuwse
geschiedenis · kunst · literatuur

- Ene andre tale. Tendensen in de Middelnederlandse late ridderepiek
Leden van één lichaam. Denkbeelden over armen, armenzorg en liefdadigheid in de
Noordelijke Nederlanden 1300-1650 – Anita Boele
Meesters van het woord. Middelnederlandse schrijvers en hun kunst – Joost van Driel
Prinsesse der rederijkers. Het oeuvre van Anna Bijns: argumentatieanalyse –
structuuranalyse – beeldvorming – Judith Keßler
Een lekenboek in woord en beeld. De Spiegel der menschliken zalicheid – Bernadette Kramer
Living Memoria. Studies in Medieval and Early Modern Memorial Culture in Honour of
Truus van Bueren
De hertog en zijn Staten. De eenwording van de Bourgondische Nederlanden, ca. 1380-1480
– Robert Stein
Schrijven in commissie. De zusters uit het Brusselse klooster Jericho en de preken van hun
biechtvaders (ca. 1456-1510) – Patricia Stoop
De ongetemde tong. Opvattingen over zondige, onvertogen en misdadige woorden in het
Middelnederlands (1300-1550) – Martine Veldhuizen
Walewein ende Keye. Een dertiende-eeuwse Arturroman, overgeleverd in de
Lancelotcompilatie
Dit is de pelgrimage van het Heilig Land en daaromtrent. Bloemlezing uit de reisverslagen
van Jeruzalemgangers uit de Nederlanden, 1450-1650 – Ben Wasser

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
tel. 035-6859856, fax 035-6836557
www.verloren.nl · bestel@verloren.nl